

Dr hab. Tomasz Wites, prof. UW
Wiceprzewodniczący Polskiego Towarzystwa Geograficznego
Uniwersytet Warszawski
Wydział Geografii i Studiów Regionalnych
Katedra Geografii Regionalnej

Opinia o ukraińskim podręczniku z zakresu geografii dla klasy 7. szkół średnich
ogólnokształcących

Tytuł: Geografija «Географія»

Autorzy: Kobernik S. G., Kowalenko R. R. (Коберник С. Г., Коваленко Р. Р.)

Wydawnictwo, miejsce i rok wydania: Abetka, Kamieniec Podolski, 2024

Przedstawiony do recenzji podręcznik *Geografija* dla klasy 7., napisany przez Serhija Kobernika i Romana Kowalenko, po otrzymaniu rekomendacji Ministerstwa Oświaty i Nauki Ukrainy wydany został w 2024 r. w Kamieńcu Podolskim nakładem wydawnictwa Abetka. Podręcznik został przygotowany zgodnie z modelowym programem nauczania „Geografia. Klasy 6-9” dla placówek ogólnokształcących (aut. S. G. Kobernik, R. R. Kowalenko, T. H. Hilberg, Ł. M. Dacenko). Program nauczania uwzględniony w podręczniku powstał zgodnie z Państwowym Standardem Kształcenia Średniego w Ukrainie z uwzględnieniem wiekowych, ogólnoucących i psychologicznych cech uczniów.

W artykule 12 ustawy Ukrainy „O edukacji” zadeklarowano zadanie formowania kluczowych kompetencji obejmujących kształtowanie światopoglądu naukowego, zdolność i gotowość do stosowania odpowiedniego komponentu wiedzy i umiejętności naukowych do wyjaśniania świata, a także nabywania doświadczenia badania środowiska i formułowania wiarygodnych wniosków na podstawie uzyskanych informacji i zrozumienia zmian spowodowanych działalnością człowieka oraz odpowiedzialności za skutki takiej działalności. Materiał stanowiący treść podręcznika powinien umożliwiać rozwój kompetencji ucznia w obszarze edukacji przyrodniczej, obywatelskiej i historycznej, matematycznej, informatycznej, technologicznej, społecznej i zdrowotnej. Założenie to jest zgodne z oczekiwaniami stawianymi współczesnej szkolnej geografii, wedle których przedmiot ten

powinien integrować nauki przyrodnicze (geografia fizyczna), obywatelskie (geografia społeczna i ekonomiczna) oraz elementy informacyjno-techniczne (kartografia).

Głównym celem nauczania geografii w klasie 7 jest rozwijanie wiedzy geograficznej o przyrodzie kontynentów i oceanów, ich integralności i różnorodności warunków naturalnych oraz kontynuacja tematyki geograficznej dotyczącej powłoki Ziemi i jej komponentów. Treść przedmiotu stanowi niezbędną podstawę do zrozumienia przez uczniów roli geograficznej powłoki w życiu ludzi i wpływu społeczeństwa na warunki naturalne. Recenzowany podręcznik składa się ze wstępu oraz 5 głównych rozdziałów. Po krótkim wprowadzeniu rozdział I. "Zasady formowania przyrody kontynentów" obejmuje tematy poświęcone mapom, zasadom formowania się rzeźby i klimatu kontynentów oraz zmian w zakresie przestrzennym kompleksów przyrodniczych na lądach. Rozdział II. "Lądy szerokości tropikalnych" obejmuje następujące tematy: "Afryka", "Ameryka Południowa" i "Australia". Rozdział III. pt. "Polarny ląd Antarktyda" odnosi się do przyrody tego obszaru. Rozdział IV. nazwany "Lądy półkuli północnej" zawiera tematy takie jak: "Ameryka Północna" i "Eurazja". Na koniec rozdział V. "Zasady formowania przyrody oceanów" zapoznaje uczniów z tematami dotyczącymi formułowania rzeźby dna oceanicznego, mas oceanicznych i problemów ekologicznych koncentrujących się w ekosystemach oceanicznych. Zaproponowany podział strukturalny książki jest w takim samym stopniu oryginalny, co i kontrowersyjny, bo nie przyjmuje jednorodnego kryterium podziału treści na poszczególne rozdziały. Jeżeli autorzy zdecydowali się na wyróżnienie rozdziału poświęconego przyrodzie szerokości tropikalnych, to dlaczego analogicznie kolejnego nie poświęcają przyrodzie szerokości północnych. Jeżeli do pewnych obszarów przyjmują natomiast klucz usytuowania na półkuli północnej (patrz rozdział IV), to dlaczego autorzy analogicznie nie nazywają i nie przedstawiają innych terenów usytuowanymi na półkuli południowej. Podobne wątpliwości można wysnuć co do wydzielenia, a tym bardziej zakresu treściowego rozdziału poświęconego obszarom polarnym - dlaczego autorzy do tej części włączają tylko Antarktydę, jeśli faktycznie obszarami polarnymi jest także Arktyka. Nie przekonuje to recenzenta i czyni w jego opinii zaproponowaną strukturę rozdziałów enigmatyczną i nieprzyjmującą tych samych kategorii w dokonanym podziale. Zwieńczeniem podręcznika jest spis treści, a stosowany często w innych opracowaniach na końcu słownik pojęć i terminów geograficznych został umieszczony w obrębie tematyki poszczególnych tematów i zawiera krótkie definicje wybranych terminów. Nie ma w podręczniku natomiast spisu sugerowanej literatury, która jako element uzupełniający powinna korespondować z treścią zasadniczą.

Okładka podręcznika zawiera infografikę pozbawioną fotografii, a nawiązującą do ważnego komponentu materiału w klasie 7., a mianowicie aspektu związanego z dokonywaniem pomiarów i kartograficznymi sposobami wizualizacji Ziemi. Pewnym novum w szerokiej ofercie podręczników szkolnych jest to, że wewnątrz okładki (przednia i tylna) są w tym przypadku niezagospodarowane, brakuje tam jakiegokolwiek materiałów opisowych lub graficznych. Okładki wewnętrzne nie zostały zatem wykorzystane w umiejętny sposób, miejsce to można było przeznaczyć choćby na zestawienie opisów możliwych do przeprowadzenia elementów samooceny lub umieszczenia wybranych map ogólnogeograficznych lub szczegółowych.

Treść przedmiotu stanowi niezbędną podstawę do zrozumienia przez uczniów roli geograficznej powłoki w życiu ludzi i wpływu społeczeństwa na warunki naturalne. Tym samym zaplanowana okładka posiada walor edukacyjny i niesie treści uniwersalne nawiązujące do poruszanych na lekcjach geografii zagadnień na tym etapie edukacji. Oprawa graficzna podręcznika jest stosunkowo uboga, liczba fotografii i innych grafik jest skromna, dość często treść opisowa przytłacza graficzne elementy książki, tym samym nie stanowią one integralnej całości. Pożądana kompatybilność między elementami treści opisowej i wizualizacji graficznej nie została właściwie osiągnięta. Tym samym zamierzony cel kształtowania odpowiedzialności ucznia za własne działania, rozwijania poczucia obowiązku, tolerancji, prawdy i wytrwałości w znaczącym stopniu bazuje na szeroko reprezentowanym elemencie opisowym.

Elementem porządkującym, wykorzystanym w podręczniku do przejrzystego przedstawienia treści merytorycznych, jest uporządkowanie treści w zaproponowanym porządku, wzbogaconym niewielkimi grafikami, o mało zachęcającym wyglądzie. Części te dotyczą przedstawienia materiału faktograficznego, oceny ciekawości zagadnień, możliwych do wykonania zadań praktycznych czy pracy w grupie. Zaproponowane moduły wzbogacone znakami graficznymi cechuje powtarzalność w całej książce. Tak jak wspomniano wcześniej, zastosowane infografiki nie zawierają nowoczesnej osnowy rozbudowanego w warstwie opisowej materiału edukacyjnego. Komponentem graficznym w poszczególnych rozdziałach, powtarzającym się systematycznie, jest zebranie kluczowych zagadnień w modułach odnoszących się do potrzeby przedyskutowania wskazanych treści, przyswojenia potrzebnych terminów i nazw geograficznych czy zachęcających do pracy grupowej.

Elementem zwiększającym atrakcyjność materiału opisowego jest możliwość skorzystania z materiałów interaktywnych w QR kodach (ang. *Quick Response*). Ich obecność i możliwość z nich skorzystania wyraża indywidualny wymiar użytkowania podręcznika. Zastosowanie alfanumerycznych, dwuwymiarowych i matrycowych kodów graficznych QR,

będących atrakcyjną formą uzupełnienia prezentowanych treści i przenoszących ucznia w dobrane do poruszanej tematyki wideofilmowy czy wizualizacje, nie jest powszechne, choć element ten jest zauważalny. Zatem w zakresie wykorzystania nowoczesnych technologii recenzowany podręcznik zachowuje pośrednią orientację praktyczną, wykorzystującą nowinki technologiczne, choć czerpiąc z nich w niewystarczającym zakresie. Elementem pobudzającym uczniów do zaangażowania w przyswajanie materiału i angażującym go do udzielania odpowiedzi na zadane pytania jest modułowa część służąca pracy praktycznej. W tym zakresie podręcznik pełni zadanie zeszytu ćwiczeń, w którym sugerowane jest wpisywanie w odpowiednie pola tabel odpowiednich odpowiedzi możliwych do wypracowania w wyniku czytania dołączonych map oraz przeważających materiałów opisowych uwzględnionych w podręczniku. Część podręcznika zbierająca pytania korespondujące z treściami zamieszczonymi w części graficznej i opisowej uatrakcyjniła dość monotony opis i zmusza czytelnika do wzmożonej aktywności w trakcie lektury przedstawianego materiału. Do wyszczególnienia opisywanych zagadnień zastosowano różne wyróżnienia graficzne w tekście odnoszące się do koloru, wielkości i zapisu literami drukowanymi poszczególnych treści.

Podręcznik *Geografia* wydany nakładem wydawnictwa Abetka rozwija trzy komponenty wiedzy, działań i wartości, z głównym naciskiem na pierwszą i drugą kategorię. Poszczególne części świata prezentowane są w podziale na kontynenty i oceany, a poznawanie planety realizowane jest poprzez czytanie i interpretowanie różnych rodzajów materiałów opisowych oraz map. Zdarzają się zdania o zbyt nieformalnym wydźwięku, jak choćby to zawarte na s. 3, że geografia jest jedną z najciekawszych nauk. Drugi komponent dokonuje się przez uzyskiwane interakcje w płaszczyźnie pytanie – odpowiedź, pobudzającej ucznia do wdrażanych działań. Ostatni składnik - komponent wartości wydaje się najsłabiej zaakcentowany. Nie oznacza to, że nie jest w podręczniku reprezentowany, choć oddaje miejsca elementom ukierunkowanym na przekazywanie wiedzy i podejmowanie działań. Podręcznik dzięki zgromadzonej dokumentacji daje uczniom skuteczne narzędzie do zrozumienia znaczenia zdobytych kompetencji dla pomyślnej samorealizacji. Części podsumowujące materiał zawarte są w różnych modułach, np. „Ekspres oceniania własnych osiągnięć”. Ujęte w podręczniku komponenty wspierają wykazywanie przez uczniów aktywności konstruktywnej wzmacniając i zachęcając do kształtowania odpowiedzialności za podejmowane czyny na poziomie indywidualnym i grupowym. Mankamentem opracowania wydaje się brak odpowiedzi do wszystkich zadań sprawdzających.

Niedopuszczalnym rozwiązaniem w opinii recenzenta jest opisywanie tematyki dotyczącej różnicowania rasowego z wizualizacją poszczególnych ras i wykorzystaniem zdjęć

rozpoznawalnych postaci takich jak piłkarz Pelé, właściwie Edson Arantes do Nascimento czy Ronaldo, właściwie Ronaldo Luis Nazario de Lima (s. 120).

Wątki polskie w treści podręcznika

Ze względu na specyfikę materiału szkolnego realizowanego w klasie 7. treści dotyczących Polski jest mało. W tematyce poświęconej Antarktyce wymieniona jest polska całoroczna stacja badawcza Arctowski i oznakowana polską flagą, zlokalizowana nad Zatoką Admiralicji na Wyspie Króla Jerzego w archipelagu Szetlandów Południowych.

Zastosowane metody pracy mają na celu kształtowanie odpowiedzialności ucznia za własne działania, kształtowanie poczucia obowiązku, tolerancji, dążenia do wiedzy i prawdy, wytrwałości, oszczędności, pracowitości, świadomości ekologicznej. Wspierają one również kształtowanie odpowiedzialności za podejmowanie przemyślanych decyzji w trakcie własnej i grupowej działalności, zrozumienie znaczenia zdobytych kompetencji dla pomyślnej samorealizacji oraz dostrzegania i wyjaśniania zależności dobrobytu i sukcesu od poziomu opanowania osiągnięć współczesnej nauki i techniki oraz obronę znaczenia oszczędnego i racjonalnego korzystania z zasobów itp.

Podsumowując, *Geografija* wydana nakładem wydawnictwa Abetka to podręcznik szkolny dający szerokie spektrum materiałów opisowych w realizacji programu edukacji geograficznej. Słabością opracowania są nieliczne i niezbyt rozbudowane treściowo materiały graficzne i multimedialne służące rozwijaniu umiejętności przekrojowych, m.in. do krytycznego i systemowego myślenia. Dobrze rozbudowane zagadnienia podsumowujące wiedzę i zachęcające do poszukiwania odpowiedzi służą rozwojowi logicznego uzasadniania opinii przez ucznia i działaniu twórczemu. Część informacji sprofilowana została do pracy grupowej i ta sprzyja podejmowaniu i wykazywaniu inicjatyw oraz wspólnemu rozwiązywaniu problemów.

Możliwe rekomendacje stronie ukraińskiej wynikające z recenzji tego podręcznika:

- ✓ wprowadzenie w możliwie wszystkich podręcznikach rozwiązań graficznych uwzględniających wykorzystanie nowoczesnych technik informatycznych, obecnych w recenzowanym podręczniku w stopniu zauważalnym, choć niewystarczającym;
- ✓ aktualizacja treści prezentowanych map o nowe, aktualizowane nazwy obiektów geograficznych (w tym podręczniku uwzględniono wiele aktualnych nazw geograficznych);

✓ stosowanie na mapach skali liniowej lub liczbowej umożliwiającej dokonanie przez ucznia wyliczeń skutkujących obliczeniem odległości w terenie. W obecnej formie w podręczniku tym autorzy w ogóle nie umieścili skali w obrębie prezentowanych map;

✓ kompozycja stron tytułowych z możliwym przekazem merytorycznym, a nie jedynie z uwzględnieniem atrakcyjności wizualnej – recenzowany podręcznik wpisuje się w oczekiwane rozwiązanie i umiejętnie zestawia materiały wprowadzające na stronach tytułowych;

✓ zamiana opisu na opracowania graficzne w stopniu dążącym do pewnej równowagi między na ogół bogatym opisem a ubogą warstwą wizualną - recenzowany podręcznik w dużym stopniu wpisuje się w oczekiwane rozwiązanie gdyż zawiera liczne bogate merytorycznie opracowania kartograficzne, jest ich bardzo dużo, a ich treść jest unikatowa i wielu przypadkach mająca niewielkie podobieństwo do map w innych źródłach;

✓ wybór fotografii i innych grafik nie spełnia wymogu komplementarności względem zawartego materiału opisowego. Choć w podręczniku nie brakuje opisów merytorycznych będących treścią zadań zalecanych do wykonania przez uczniów na podstawie dołączonych do zamieszczonych w podręczniku ilustracji;

✓ modyfikacji wymaga podejście do opisywania tematyki dotyczącej zróżnicowania rasowego z wizualizacją poszczególnych ras i wykorzystaniem zdjęć. Należy korzystać wyłącznie z materiałów graficznych pochodzących z ogólnodostępnych platform, zawierających fotografie osób godzących się na udostępnianie swojego wizerunku, zwłaszcza w opisywanym kontekście;

✓ dążenie do odciążenia prezentowanego materiału z treści, które zachowują w znaczącym stopniu wymiar opisowy. Podręcznik mimo licznych map i bogatego tekstu jest niewystarczająco dopracowany pod względem uzupełnienia tych elementów atrakcyjnymi infografikami – w ostatecznym rozeznaniu podręcznik jest umiarkowanie obszerny, w formie zaprezentowanej do recenzji liczy 272 strony i jest to objętość znacząco mała w porównaniu z innymi podręcznikami z geografii do klasy 7.